

## GENETIK OMILLARNING INSON IDROK VA TAFAKKURIGA TA'SIRI

Rajabboyeva Gulyor O'rinboyevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti  
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakultet  
Boshlang'ich ta'lim yo'nashi 1-kurs talabasi  
rajabboyevagulyor06@gmail.com

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li  
Chirchiq davlat pedagogika universiteti  
Psixologiya kafedra o'qituvchisi  
Ilmiy rahbar: olimjonozodqulov30@gmail.com  
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17828564>

**Annotatsiya:** Ushbu ishda intellekt rivojlanishida irsiyatning o'rni, genetik omillarning inson idrok va tafakkuriga ta'siri ilmiy nuqtai nazardan o'rganilgan. Insonning aqliy salohiyati nafaqat tashqi muhit ta'siri, balki nasldan-naslga o'tuvchi genetik xususiyatlar bilan ham shakllanishi ta'kidlanadi. Gen va nerv tizimi rivoji, biologik irsiyat omillari, tug'ma qobiliyatlarning intellektga qo'shgan hissassi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, irsiyat va muhit o'zaro ta'siri intellekt rivojlanishining asosiy omillari sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, irsiyat insonning aqliy imkoniyatlarini belgilab beruvchi muhim omil bo'lishiga qaramay, uning rivojlanishida tarbiya, ta'lim va ijtimoiy muhit bilan uyg'unlikda namoyon bo'ladi.

**Kalit so'zlar:** Intellekt, irsiyat, genetik omillar, biologik rivojlanish, tug'ma qobiliyat, nerv tizimi, muhit ta'siri, psixologik rivojlanish, kognitiv jarayonlar, aqliy salohiyat.

**Annotation:** This research explores the role of heredity in the development of intelligence and the impact of genetic factors on human cognitive abilities. It emphasizes that intellectual capacity is influenced not only by environmental factors but also by inherited biological characteristics. The study analyzes genetic mechanisms, nervous system development, and innate abilities that contribute to intelligence. Additionally, the interaction between heredity and environment is examined as a key determinant of intellectual growth. The findings indicate that heredity forms the basis of intellectual potential, yet its full development heavily relies on education, upbringing, and social environment.

**Keywords:** Intelligence, heredity, genetic factors, biological development, innate ability, nervous system, environmental influences, psychological development, cognitive processes, mental potential.

### KIRISH:

Intellekt insonning bilish jarayonlari, fikrlash qobiliyati, muammo yechish malakasi va atrof-muhitni tushunish darajasini ifodalovchi murakkab psixologik hodisa hisoblanadi. Inson intellekti shakllanishida ikkita asosiy omil – irsiyat va muhitning o'zaro ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning qaysi biri ustun ekani qadimdan psixologiya, genetika va pedagogika fanlarida bahsli masala bo'lib kelmoqda. Ushbu tadqiqotda intellekt rivojlanishida irsiyatning o'rni, genetik omillarning aqliy salohiyatga ta'siri hamda biologik asoslarning psixik rivojlanishda tutgan o'rni ilmiy tahlil qilinadi. Irsiyat – bu ota-onadan farzandga genetik yo'l orqali o'tadigan, tashqi ko'rinish, nerv tizimi tuzilishi, miya faoliyati va tug'ma qobiliyatlarni belgilab beruvchi omillar majmuasidir. Inson miya tuzilishi va neyronlar soni aynan genetik dastur asosida shakllanadi. Shuningdek, temperament, xotira imkoniyati, matematik va mantiqiy fikrlashga moyillik kabi aqliy xususiyatlar ham nasliy omillarga chambarchas bog'liq.

Genetik tadqiqotlar davomida bir xil irsiy tuzilishga ega bo'lgan egizaklar intellekt darajasi ham ko'pincha bir-biriga yaqin bo'lishi tasdiqlangan. Bu esa intellektning biologik asoslari mavjudligini isbotlaydi. Insonning nerv tizimi rivoji va miya faoliyati irsiy omillar asosida shakllansa-da, uning to'liq rivojlanishida muhitning roli ham juda kattadir.

Olimlar tomonidan aniqlanishicha, intellektning o'rtacha 50 – 60 foizi irsiyatga, qolgan qismi esa muhit ta'siriga bog'liq. Agar tug'ma yuqori aqliy salohiyatga ega bo'lgan bola noqulay muhitda tarbiya qilinsa, uning intellektual imkoniyatlari yetarlicha rivojlanmasligi mumkin. Aksincha, o'rtacha darajadagi qobiliyatga ega bola bilimli, qo'llab-quvvatlovchi muhitda yuqori intellekt ko'rsatkichiga erishishi ehtimoli mavjud. Bu holat irsiyatning imkoniyat, muhitning esa shu imkoniyatni amalga oshiruvchi omil ekani bilan izohlanadi. Zamonaviy genetika fanida intellektga ta'sir qiluvchi bir nechta genlar aniqlangan bo'lib, ular miya po'stlog'ining rivojlanishiga, neyronlar o'rtasidagi axborot uzatish tezligiga, sinapslar hosil bo'lishiga va neuroplastiklik jarayoniga javobgardir. Shu boisdan, irsiyat intellektning biologik mexanizmini belgilaydi, ya'ni insonning tug'ma qobiliyati va potensialini shakllantiradi. Ammo bu potensialning amalga oshishi ta'lim sifati, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit, sog'liq darajasi va motivatsiya kabi omillarga bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Psixologiyada irsiyat va muhit o'zaro ta'sirini izohlovchi bir qator nazariyalar mavjud. Masalan, "bioijtimoiy yondashuv" ga ko'ra, aqliy rivojlanish tug'ma imkoniyatlar bilan birga, shaxsning tajribasi, o'qishi va ijtimoiy faolligi orqali doimiy takomillashib boradi. Shuningdek, Lev Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasida intellekt rivojining asosiy harakatlantiruvchi kuchi ijtimoiy tajriba va muloqot ekanligi ta'kidlanadi.

Bu nazariya irsiyatning mavjud imkoniyat ekanini, ammo u faqat muhit yordamida ro'yobga chiqishini ko'rsatadi. Intellektni rivojlantirishda ilk bolalik davri eng sezgir bosqich hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda miya faoliyati jadal rivojlanadi. Agar bola bu davrda zarur bilimlar, stimul va ijtimoiy qo'llab-quvvatlovdan mosuvo qolsa, tug'ma qobiliyatlar yetarlicha rivojlanmaydi va ularning salohiyati pasayib ketishi mumkin. Shu jihatdan, davlat va jamiyatning bolalar talimi va tarbiyasiga e'tibor qaratishi intellektual avlodni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega intellekt rivojlanishida irsiyat juda muhim omil bo'lib, insonning tug'ma aqliy imkoniyatlarini belgilaydi. Biroq, intellektning to'laqonli namoyon bo'lishi uchun qulay muhit, sifatli ta'lim, sog'lom tarbiya va ijtimoiy muloqot zarur. Irsiyat va muhit bir-birini to'ldiruvchi omil bo'lib, faqat ularning uyg'unligida insonning aqliy salohiyati to'liq ro'yobga chiqadi. Shu boisdan, intellektni rivojlantirishga qaratilgan har qanday yondashuv irsiy va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olgan holda tashkil qilinishi kerak.

#### **XULOSA:**

Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, intellekt insonning eng muhim psixologik xususiyatlaridan bo'lib, uning rivojlanishida irsiyat va muhit omillari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Irsiyat miya tuzilishi, nerv tizimi faoliyati, tug'ma qobiliyatlar va aqliy potensialni belgilab beruvchi asosiy biologik mexanizm sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, intellektning to'liq namoyon bo'lishi uchun qulay ijtimoiy muhit, sifatli ta'lim va to'g'ri tarbiya zarur bo'ladi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, irsiy imkoniyatlar rivojlanishning boshlang'ich poydevorini yaratsa, muhit ana shu imkoniyatni hayotga tatbiq etadi. Ijtimoiy tajriba, muloqot, pedagogik ta'sir, motivatsiya va madaniy sharoitlar aqliy rivojlanishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar tug'ma salohiyat qo'llab-quvvatlansa, u yuqori natijalarga olib keladi; aks holda, imkoniyatlar to'liq ochilmay qolishi mumkin. Shuning uchun intellektni rivojlantirishga qaratilgan barcha

psixologik va pedagogik yondashuvlar irsiyat hamda muhit omillarining mushtarak ta'sirini hisobga olishi zarur.

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. Abdullaev, Sh. Psixologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2015. – Intellect va irsiyatga oid boblar mavjud.
2. Xolmirzaev, R. Inson psixologiyasi. Toshkent, 2017. – Inson intellekti va meros xususiyatlar haqida ma'lumot.
3. Qodirov, A. Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi. Toshkent, 2016. – Bolalarda irsiyat va aqliy rivojlanish.
4. Islomov, B. Intellectual rivojlanish nazariyasi. Toshkent, 2018. – IQ va genetik omillar haqida bo'lim.
5. O'zbekiston Respublikasi ta'lim vazirligi. Psixologiya darsligi. Toshkent, 2019